

STÁRK TAMÁS

Meghalt, eltűnt, fogságba esett (Magyarország második világháborús katonai és polgári embervesztése)

Az elmúlt években megjelent könyvek, tanulmányok Magyarország második világháború alatti történelmének egyre nagyobb részére derítenek fényt. A még fennmaradó kérdőjelek közé tartozik, hogy a hadrakeltek és az itthonmaradt polgári lakosság számszerűen mekkora veszteséget szenvedtek.

A veszteségi adatok alapvetően fontosak mindazok számára, akik a Horthy-korszak utolsó éveivel, vagy a felszabadulást követő időszakokkal foglalkoznak. A második világháború és az 1945 utáni magyar társadalom vizsgálata nem is lehet teljes, amíg nem tudjuk, hány embert érintettek a sorsdöntő változások.

A Központi Statisztikai Hivatal egy 1945. júniusi adatfelvétele szerint 800 000 fő hiányzott az ország – ugyanarra a területre számított – 1941-es népességéből, annak ellenére, hogy a Felvidékről és Erdélyből sok ezer menekült érkezett a háború utolsó hónapjaiban. Ez azt jelenti, hogy bár az életben maradt deportáltak és hadifoglyok az adatfelvétel után hazatértek, az ország több-százezer fős népességihiánnyal kezdett az újjáépítéshez. A deportáltak, majd a jóval később visszatérő hadifoglyok, ha megkésve is, de elfoglalták helyüket a társadalomban. A háború halálos áldozatai azonban csak nemlétükkel „szóltak bele” a felszabadulást követő társadalmi-politikai harcokba. Vajon hányan voltak?

A hadműveletek során keletkezett anyagi károkat már közvetlenül a felszabadulás után felmérték, az emberéletben elszenvedett veszteség meghatározására azonban nem került sor. A legutóbbi időkgig még a kérdés felvetése sem történt meg történetírásunkban. A hosszú hallgatást Korom Mihály a Valóság 1984. évi 3. számában megjelent tanulmánya¹ és Fűr Lajosnak a „Magyarország 1944-ben”, címmel az MTA által 1984 júniusában rendezett tudományos ülésszakán elhangzott előadása törte meg, melynek főbb tézisei a Magyar Hírlap 1984. június 23-i számában láttak először napvilágot.² Munkáik jelentősége elsősorban úttörő voltukban van. Korom Mihály tanulmányának nagy részét a második világháború utáni jóvátétel, valamint a hazánkból történő ki- és betelepítések vizsgálata teszi ki. Háborús embervesztésünk kapcsán számos hasznos, eddig nem publikált adatot tesz közzé, de a forrásmegjelölés és a veszteség összetevőinek részletes ismertetése elmarad. Fűr Lajos a polgári és katonai veszteség beható vizsgálatától eltekintve szintén globálisan foglalkozik a kérdéssel. Munkája jó kiindulópontul szolgál minden további vizsgálódáshoz.

A kutató feladata azonban nem könnyű. A hadtörténeti munkák csak egy-egy nevezetesebb hadjárat vagy csata ismertetése kapcsán közölnek a hadsereg veszteségére vonatkozó adatokat. Horváth Miklós: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál című dokumentumgyűjteményének bevezetése,³ Kornis Pálnak a Hadtörténeti Közlemények 1982/3. számában megjelent tanulmánya,⁴ valamint a Magyarország története 8. kötete⁵ csak az 1942–43-as hadjárat veszteségeit érintik rendkívül eltérő adatokkal. Tóth Sándor „Budapest felszabadítása”,⁶ valamint Ölvedi Ignác „A Budai vár

¹ Korom Mihály: A magyar népi demokrácia első éve. Valóság, 1984/3. szám

² Fűr Lajos: Magyarország embervesztése. Magyar Hírlap, 1984. június 23.

³ Horváth Miklós: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. Bp., 1958.

⁴ Kornis Pál: A voronyezsi front támadó hadműveletének előkészítése a német „B” hadseregcsoport déli szárnyának szétzúzására. Hadtörténelmi Közlemények 1982/3. szám.

⁵ Magyarország története 8. kötet. Bp., 1976.

⁶ Tóth Sándor: Budapest felszabadítása 1944–45. Bp., 1975.

és a debreceni csata” című könyvében⁷ a magyarországi harcok veszteségeiről közöl néhány részadatot. Csima János „Adalékok . . .” című,⁸ rendkívül aprólékos munkájában található a legmegbízhatóbb számok, de összesített eredményt már ő sem ad. A zavar nagyrészt a kutató rendelkezésére álló forrásanyag ellentmondásaiból fakad. A fronton levő alakulat hadinaplója, a Honvédelmi Minisztérium veszteségi alosztálya, valamint a Vezérkari Főnökség Tájékoztatója ugyanarról az időszakról gyakran különbözőképpen adja meg az áldozatok számát. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság számára 1945-ben készített feljegyzések sem mindig fedik a Békeelőkészítő anyagban feltüntetett számokat.

Ugyancsak ellentmondások a dokumentumkötetekben, mint pl. a „Wilhelmstrasse és Magyarország 1934–44”, vagy a „Horthy Miklós titkos iratai”-ban fellelhető szerzemények. A nehezen áttekinthető forrásanyag feldolgozása sem mindig egyértelmű, mert a szerzők gyakran nem tesznek különbséget a veszteségek különböző formái között. Az elesettek, sebesültek, eltűntek, hadifoglyok száma nem egy tanulmányban összemosisdik.

Mindenesetre tény, hogy hazánk második világháborús katonai veszteségét pontosan felmérni – sem annak idején, sem most – nem lehet. Az ország hadszíntérré válásának idejétől kezdve hiányoznak az addig rendszeresen megjelent veszteségi lajstromok, tájékoztatók stb., a nagy zűrzavarban számos irat megsemmisült vagy elveszett.

A polgári lakosság veszteségének kérdése történetírásunk még elhanyagoltabb területe. Helytörténeti kutatásokat is tartalmazó megyei kiadványokban itt-ott felbukkanó részadatokon kívül más nem jelent meg e témában. Az egyetlen támpont a Magyar Statisztikai Szemle 1946. 1–6. összevont számában a „Tájékoztató gyorsfelvétel a községek, városok közérdekű viszonyairól” címmel publikált rövid tanulmány, mely a Központi Statisztikai Hivatal veszteségi gyorsjelentését tartalmazza.

A magyar honvédség II. világháborús szereplésének kezdő lépése a II. bécsi döntés által visszajuttatott Észak-Erdély megszállása volt. Az első komoly hadműveletre azonban csak fél évvel később, a Jugoszlávia elleni támadásban való részvétellel került sor. Az olasz és német erők által már szétvert jugoszláv hadsereg nem volt komoly ellenfél. Egyedül Petrőcznál került sor összezapásra, melynek során 65 magyar katona vesztette életét és 212 sebesült meg.⁹ Ennyi volt Magyarország első vesztesége. Ez a 277 katona volt az előfutára azoknak a százezreknek, akik később a keleti fronton haltak meg, tűntek el, sebesültek meg, vagy estek hadifogságba.

Magyarország számára a II. világháború valójában az 1941. VI. 26-án a Szovjetunióknak küldött hadüzenettel kezdődött. A keleti front magyar csapatainak első halottai Dányai László főhadnagy és Sallay István zászlós voltak, akik 1941. június 29-én tűntek el örökre Sólýom típusú vadászgéppükkel a Kárpátok felett.¹⁰ 1941. június 30-án Huszton alakult meg a 45 ezer főből álló Kárpát-csoport.¹¹ Hadműveletei 1941. július 1-től július 7-ig tartottak. A gyors galíciai térnyerés csak egészen minimális, kb. 400 fős veszteséggel járt. Az előrenyomulás befejezése után a Kárpát-csoportból leválasztott Gyorshadtest folytatta a támadást Dálnoki Miklós Béla parancsnoksága alatt. Ez az elit hadtest 1941 augusztusában már Dnyetropetrovszktól keletre, a Donyec-medencében harcolt. A hadműveletek során azonban felszerelésének 70–80%-a megsemmisült, ezért már Horthy és Hitler 1941. szeptember 7-i rastenburgi tárgyalásán megszületett az elvi döntés a harcoló magyar csapatok visszavonásáról. A tényleges hazaszállításra 1941. november közepén került sor. A keleti harctéren – magyar részről – csak minimális (néhány ezer főnyi) megszálló alakulat maradt.

⁷ *Ölvedi Ignác*: A budai vár és a debreceni csata. Bp., 1970.

⁸ *Csima János*: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához 1938–45. HM irattár, 1961.

⁹ *Gosztonyi Péter*: Magyarország katonai története a második világháborúban. II. rész. Katolikus Szemle (Róma) 1982. 2. szám. 117.

¹⁰ *Csanádi Norbert–Nagyváradai Sándor–Winkler Lajos*: A magyar repülés története (2. kiadás) Bp., 1977. 233.

¹¹ Hadtörténeti Intézet levéltára (továbbiakban HIL) Békeelőkészítő anyag, 1 doboz. A 4/37161 elsz. Rak. 1945.

Az 1941-es, Szovjetunió elleni hadjárat összveszteségét illetően az egykori forrásokban különböző adatok szerepelnek. A vezérkari főnökség egy 1942-es jelentése szerint 4524 fő (tiszt + legénység) volt az áldozatok száma.¹² Ugyanakkor a Honvédelmi Minisztérium Veszteségi Osztályának 1944. május 15-én kibocsátott, belső használatra szánt és az 1946-os Békeelőkészítő anyagba is átvett számsora 3891 fős veszteségről tudat.¹³

A két adat közti különbség oka ma már aligha tisztázható. Előfordulhat, hogy az 1942-es jelentés halmozódást mutat, vagyis egy-egy sebesülést stb. többször is regisztráltak. Mindenesetre a harcba vetett alakulatoknak és az utóvéd jellegű harctevékenységeknek köszönhetően a durván 4000 fős veszteség – mely a halottakon kívül az eltűnteket, sebesülteket és a hadifoglyokat is magában foglalja – egészen elenyésző a későbbi nagy veszteségekhez képest.

A német hadvezetés 1941-es téli moszkvai kudarca után 1942-ben a szövetséges hadseregekre nagyobb feladatot hárult. 1942. január 21-én Wilhelm Keitel vezértábornagnak, a német véderő főparancsnokság vezetőjének Budapesten folytatott megbeszélésein a magyar kormány beleegyezését adta 9 gyalogos és 1 páncélos hadosztály elsővonalbeli kiküldéséhez.¹⁴ Az előbbiekből alakult meg vitéz Jány Gusztáv vezérezredes parancsnoksága alatt a 2. magyar hadsereg, mely a hadművelleti területen Weichs tábornok hadseregcsoportjához tartozott.

A 2. hadsereg mozgósításra kerülő állományát az egész ország területéről, arányosan, egyenletesen állították össze. A honvédség rendelkezésére álló élőerőt és felszerelést az illetékes szervek úgy osztották el, hogy a felállítandó 2. hadsereg minél kisebb mértékben érintse a Magyar Királyi Honvédség legértékesebb emberanyagát, melyet a világháború utánra akartak átmenteni. A hadsereg szervezését és felszerelését 1942. április elejére befejezték, és megkezdődött a csapatok kiszállítása a hadművelési területekre. Július 27-re már mindhárom hadtest a fronton volt.

A 2. magyar hadsereg első személyi veszteségeit partizánok okozták. 1942. május 31-ig 30 tiszt és 469 honvéd és tiszthelyettes vesztette életét.¹⁵

Az első roham június 28-án, tehát a kiszállítás befejezése előtt indult meg a Don irányába. A visszavonuló szovjet csapatok Tyimnél fejtették ki a legnagyobb ellenállást. Július végére már a 2. magyar hadsereg mindhárom hadtestje elérte a Dont. Ekkor a keleti harctéren a megszálló csapatokkal együtt 240 ezer magyar katona tartózkodott.¹⁶ Július végén megkezdődött a harc a Don nyugati partján levő három szovjet hídfő (Szucsja, Korotojuk, Uriv) felszámolása érdekében. A veszteségek itt már óriásiak voltak, hiszen az augusztus 9-i harcokban egyedül a kb. 8000 főt számláló 20. könnyű hadosztály 1400 főt veszített.¹⁷ Volt olyan zászlóalj is, amelynek mind a négy parancsnoka elesett vagy megsebesült. A támadások súlyvonalában levő III. hadtest 15–20%-os veszteséget szenvedett.¹⁸ Horváth Miklós 30 000 főben állapítja meg az áldozatok számát. Ez a – halottakat, sebesülteket, eltűnteket magában foglaló – szám, mely Técsői Mórícz Béla vezérkari alezredesnek az orosz harctéri tapasztalatokat kiértékelő csoport vezetőjének jelentésén alapul, túlzottnak tűnik.¹⁹

A vezérkari főnökség hadművelési csoportfőnökségének 1944. május 15-én kiadott (és az 1946-os Békeelőkészítő anyag által is átvett) veszteségi táblája az egész 1942-es évre 33 763 főnyi veszteséget tüntet fel.²⁰ Ez a végösszeg a kiszállításnál, valamint a tyimi átkelésnél és a megszálló erőknél elszenvedett veszteséget is tartalmazza. Ha az ugyanebből a forrásból származó, hónapokra lebontott veszteségi kimutatás júliusi, augusztusi, szeptemberi számaikat összeadjuk, 23 265-öt kapunk. Ebből azonban legalább 2000-t le kell vonni, mert hozzávetőlegesen ennyi volt a megszálló erők vesztesége. A fennmaradó 20 000 fő tekinthető a hídfőcsaták áldozatának. Csima János

¹² HIL 692/VKF eln. 1 oszt.–1942. (231. csomó)

¹³ HIL VKF 1944. hdm.cs.f. 437/el. 3-as számú melléklet.

¹⁴ Horváth i. m. 17.

¹⁵ Csima i. m. 158.

¹⁶ HIL HM 1944. eln./6. K. osztály szám nélküli 6775-ös csomó.

¹⁷ Gosztonyi i. m. IV. rész. Katolikus Szemle (Róma) 1982. 4. szám, 329.

¹⁸ Horváth i. m. 25.

¹⁹ Horváth i. m. 29.

²⁰ HIL VKF 1944. hdm.cs. 437/el. 3-as sz. melléklet

ugyancsak 20 000 (pontosan 19 500) főben jelöli meg a szovjet hídfők elleni magyar támadások veszteségét.²¹

Rendelkezésre áll a 2. magyar hadsereg főszállásmesterének 1942. szeptember 20-án a hadseregparancsnoksághoz küldött felterjesztése is a július 1-től szeptember 15-ig terjedő időszak veszteségeiről. A hídfőcsaták heteiben e dokumentum szerint is kb. 20 000, pontosan 19 678 fő elvesztésével kell számolni.²² (Ha a szeptember hó utolsó 16 napjának veszteségeit is tartalmazná a felterjesztés, valószínűleg meglebbe az a 2–3000 fő, amennyivel több szerepel a hadműveleti csoportfőnökség 1944. május 15-i táblázatában.)

A viszonylag súlyos veszteségek a magyar és a német parancsnokságot is meglepték. A döntő ok kétségtelenül a szovjet fél technikai fölénye volt. Az elavult felszerelés mellett azonban a rossz kiképzés is hozzájárult a veszteségekhez. Langermann német tábornok és a 2. magyar hadsereg számos vezetője szerint a honvédek támadásnál nem tudták láthatatlanul kúszva megközelíteni az ellenéget, hanem egy helyre tömörültek, és ezzel növelték sebezhetőségüket.²³ Nagyrészt anyagihiány miatt gyengék voltak a fedezékek, és a légvédelem is hiányos volt.

A 2. magyar hadsereg létszámát nehéz meghatározni. A Magyarország II. világháborús szerepével foglalkozó könyvek szinte kivétel nélkül 200 000-nek veszik a beosztott katonák számát és ezzel a kérdést befejezettnek tekintik. Kétségtelen, hogy 1942 nyarán az egykori és a későbbi HM dokumentumok szerint is 200 000-en teljesítettek szolgálatot a hadsereg kötelékében. A nyári ütközetek vérvesztése és az egyre növekvő hadműveleti feladatok új kontingensek kiküldését tették szükségessé. Jagow német követ 1942. szeptember 22-i táviratában azt írta, hogy kiegészítésként 1942. szeptember végén 20 000 ember megy ki a frontra.²⁴ Werkmeister budapesti ideiglenes ügyvivő 1942. szeptember 29-én keltezett táviratából pedig – melyet a német külügyminisztériumnak küldött – az derül ki, hogy Jány vezérezredes 1942. szeptember végén 25–30 ezer főnyi kiegészítést és maximális számú zsidó munkásszázadokat kért a miniszterelnöktől.²⁵ Egy a „hadműveleti területen szolgálatot teljesítő honvédszemélyek létszámáról” szóló, 1944-ben a HM költségvetési osztálya által készített kimutatás adatai szerint a 2. hadsereg létszáma az 1942. októberi 204 160 főről novemberre 237 250-re emelkedett, de a feltöltés decemberben folytatódott.²⁶ A HM nyilvántartási osztálya által készített kimutatás szerint (mely szinte pontosan megegyezik a költségvetési osztály által kiadott számokkal) 1943 januárjában már 245 000 fő állt a 2. magyar hadsereg rendelkezésére.

A 245 000-es szám magában foglalja azoknak a fegyvertelen honvédeknek a tízezreit is, akik az első vonalban levők leváltására érkeztek. „A váltásnak január 13. és 20. között kellett volna megtörténnie. Valóban, december eleje óta mintegy 20 000 katona tartózkodott a 2. magyar hadsereg hadtáptérségén” – írja Gosztonyi Péter.²⁸ Hivatalosan ugyancsak a hadsereghez tartoztak (tehát benne foglaltattak a 245 000-es számban) azok a sebesültek, sérültek is, akik a frontvonaltól távol levő hadikórházakban fekvőtek.

1942 szeptemberének második felétől a szovjet–magyar arcvonalon rendszeres harci tevékenység nem volt, 1943 januárjának elején azonban egyre több jel mutatott a nagy szovjet támadás közeledtére. Az első szovjet roham 1943. január 12-én az urivi hídfőből indult ki, január 14-én a szuceji hídfőből is támadtak. S másnap az arcvonalat már több ponton áttörték. Január 24-re a 2.

²¹ Csima i. m. 165.

²² Horváth i. m. 98–100. Ha a táblázat július 1–szeptember 15-ig terjedő számsorát összeadjuk, akkor 20 406 fő veszteség jön ki. Ebből azonban levontam a július 1-i és a július 2-i veszteséget, 728 főt, melyet még a hídfőharcok előtt a tyimi áttörésnél szenvedett el a hadsereg.

²³ Gosztonyi i. m. 332. (53. jegyzet) A m. kir. Honvédeverkar főnökének „Előadása” Legfelsőbb Honvédelmi Tanács 1942. X. 5-i ülésén.

²⁴ Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula: A Wilhelmstrasse és Magyarország. Bp., 1968. 693. (514. irat)

²⁵ Ránki–Pamlényi–Tilkovszky–Juhász i. m. 695. (516. irat)

²⁶ HIL HM 1944 eln/6k osztály szám nélküli 6776-os csomó

²⁷ HIL HM 1944 eln/1/ny szám nélküli 6768-as csomó

²⁸ Gosztonyi i. m. V. rész. Katolikus Szemle (Róma) 1983. 1. sz. 47.

magyar hadsereg ellenállása megszűnt. Hetekbe telt, míg a szovjet túlerő következtében nyugatra vonuló hadsereg parancsnoksága fel tudta mérni csapatai helyzetét.

A szörnyű veszteség nagyságáról már február elején érkeztek jelentések Budapestre. A képviselőház külügyi bizottságának 1943. február 19-i ülésén Kállay Miklós miniszterelnök azonban 20 000 halottról, 20 000 sebesültről és 30 000 eltűntről beszélt.²⁹ Kérdés, vajon Kállay az egész keleti hadjárat, vagy csak a doni ütközet veszteségéről nyilatkozott. A 2. magyar hadsereg 4 nappal korábbi, 1943. február 15-én kelt jelentése, több mint 100 000 fős veszteséggel számol.³⁰ Ez a szám tartalmazza a tyimi áttörés és a hídfőcsaták áldozatait is. Vitéz Kovács Gyula vezérőrnagy, a 2. magyar hadsereg vezérkari főnöke 1943. április 3-i levelében is mintegy 100 000 fős összveszteségről ír.³¹ Szintén ugyanennyire becsüli az áldozatok számát Szentmiklósi Andor is, aki mint a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője készítette feljegyzéseket Horthy számára, mivel a kormányzó a Hitlerrel való április 16-i megbeszélésre készült.³² A veszteség megállapítása 1943 nyarán folytatódott. A felmérést rendkívül megnehezítette, hogy sokan német, esetleg olasz hadikórházba kerültek a visszavonulás zűrzavarában, így róluk a HM veszteségi osztálya csak hónapokkal később kapott értesítést. Tény, hogy Horthy május 7-i, Hitlerhez írott levelében már 126 000 főben állapította meg a veszteséget,³³ az eltűnteket nem számítva. Természetesen ezt a számot sem lehet biztosnak tekinteni, mivel Horthy Hitler előtt a veszteségek nagytűzésében volt érdekelt.

A szakirodalomban ugyancsak egymásnak ellentmondó veszteségi adatok jelentek meg. A legszélsőségesebb és egyben a legvalószínűtlenebb számot Kornis Pál tette közzé.³⁴ Ő – forrásmegjelölés nélkül – a 2. magyar hadsereg vesztesége kapcsán „... pusztulásba hajszolt koncul dobott másfél százezer halott...”-ról ír. Horváth Miklós 147 971 főben állapítja meg a veszteséget, de ez a szám nemcsak a halottakat, hanem a sebesülteket, foglyokat is tartalmazza.³⁵ Sajnos, forrást ő sem jelöl meg. A Magyarország története 8. kötet – szintén forrásmegjelölés nélkül – már jóval kevesebb, 110 000 fős veszteségről ír. („40 ezer meghalt, 70 ezer pedig megsebesült, vagy fogságba esett...”).³⁶

Mennyi tehát a 2. magyar hadsereg vesztesége? A válaszadásban a HM veszteségi osztálya a legilletékesebb. A beérkezett veszteségi lajstromok több mint egy évig tartó feldolgozása után 1944. május 15-én tették közzé a már többször említett, belső használatra szánt jelentésüket az 1941. június 26–1943. december 31-ig elszenvedett veszteségekről (ezeket a számsorokat az 1946-os Béke-előkészítő anyagban is közzölték). Eszerint a végösszeg: 142 699 fő. Ebből elesett és meghalt 18 852 fő, a sebesültek és sérültek száma 40 551; 80 549 fő eltűnt, 2747-en bizonyíthatóan hadifogságba estek.³⁷

Ha az 1943 végéig elvesztett durván 140 000 főből levonjuk az 1942 áprilisáig elszenvedett, valamint az 1943 áprilisa utáni veszteségeket (arról az időszakról van szó, amikor a 2. magyar hadsereg még, illetve már nem volt kint a hadműveleti területen), akkor 127 000-t kapunk. A 2. magyar hadsereg vesztesége azonban ennél kevesebb, ugyanis ez a szám a folyamatosan kinn levő, megszálló erők veszteségét is tartalmazza, ami durván 5–6 ezer főre tehető.³⁸

Mindent egybevetve valószínűleg nem sokat tévedünk, ha a Jány Gusztáv vezette 2. hadsereg veszteségeit 120 000 főben állapítjuk meg. Ebből 100 000 a doni ütközetben esett el, sebesült meg, tűnt el vagy került hadifogságba.

²⁹ Ránki–Pamlényi–Tilkovszky–Juhász i. m. 707. (526. irat)

³⁰ Horváth i. m. 197. (57. irat)

³¹ Horváth i. m. 343. (96. irat)

³² Horthy Miklós titkos iratai. Bp., 1965. 373. (73. irat)

³³ Ránki–Pamlényi–Tilkovszky–Juhász i. m. 721. (541. irat.)

³⁴ Kornis i. m. 447.

³⁵ Horváth i. m. 42.

³⁶ Magyarország története 8. kötet. Bp., 1976. 1090.

³⁷ HIL VKF 1944. hám.cs.f. 437/eln. 1. sz. melléklet, valamint HIL HM Békeelőkészítő anyag 3. doboz. A/II. 31. 309. lap.

³⁸ Becslés a HIL VKF 1944. hám.cs.f. 437/eln. 3. sz. melléklete alapján

Egy 1944-ben, de azon belül meghatározatlan időpontban kiadott HM jelentés ugyancsak 120 000-re (pontosan 117 630-ra) teszi az áldozatok számát, de összetételüket eltérően tünteti fel: elesett 9977; eltűnt, hadifogságba esett: 55 798; sebesült: 25 075; kórházban van: 19 989; ismeretlen: 6791)³⁹

Az 1943. XII. 31-ig elszenvedett 140 000 fős, illetve a 2. magyar hadsereg ebből kikövetkeztetett 120 000 fős veszteségének tényszerű megállapításán túl már csak feltételezhet a történész. A legfontosabb adat: az elesettek száma – vagyis a nemzet maradandó vérvesztése – meghatározhatatlan. A pontos elszámolást az eltűntek rendkívül nagy száma (80 549 fő) teszi lehetetlenné. A rendezetlen visszavonulás következtében nem lehetett felmérni az áldozatok, közülük is elsősorban a halottak számát. A halottá nyilvánításhoz az „azonossági jegybetétlap” (dögcédula) bemutatásán kívül még két tanúra is szükség volt, aki aláírásával igazolta a halálesetet.⁴⁰ Mivel a hosszadalmas procedúrára a visszavonulás során nem kerülhetett sor, a halottak, hadifoglyok az „eltűnt” kategóriába kerültek.

Ha ismernénk a hadifogságba esettek számát, meg lehetne becsülni a halálozás nagyságát. Sajnos, a rendelkezésre álló adatok még hozzávetőleges becslésre is alkalmatlanok. Az 1943-as, 1944-es, 1946-os HM jelentések – orosz tudósításokra hivatkozva – 26 000 főben állapítják meg a hadifoglyok számát.⁴¹ Ugyanakkor Gallyas Ferenc, a Don mentén fogságba esett magyarok 1943. február 9-i felhívásának fogalmazója 40 000 hadifogoly nevében írt.⁴² Az 1950-ben az emigráció által megjelentetett Fehér Könyv szerint csak a voronyezsi áttörés alkalmával 87 000 magyar honvéd került szovjet fogságba.⁴³ Horváth Miklós sokszor idézett művében 30 000 hadifoglyot említ.⁴⁴ Ugyanakkor a „Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen” című dokumentumgyűjtemény előszavában a következő becslés szerepel: „A Szovjetunió területén a 2. magyar hadsereg veresége után igen megnövekedett a magyar hadifoglyok száma. 1943 első felében elérte a százezer főt.” Ez utóbbi megállapítás nyilvánvalóan téves. Megalapozottan csak azt feltételezhetjük, hogy az 1943. XII. 31-ig elvesztett 142 699 főből a hivatalosan kimutatott 18 852 elesett mellett még 40–50 ezer halottal számolhatunk.

1943 áprilisában megkezdődött a 2. magyar hadsereg hazaszállítása. Ez időtől kezdve 1944. április 1-ig csak megszálló erők voltak a Szovjetunió területén. A magyar haderő emberségesen bánt a megszállt területek lakosságával. Nemezszer a partizánokkal – főleg ukrán származásúakkal – is sikerült „békés egymás mellett élest” teremteni. Ezért 1943-ban a megszálló csapatok csak minimális veszteségeket szenvedtek. A front közeledtével a német felsőbb parancsnokságok a keleten levő erők hadosztályait egyre gyakrabban vetették be hézagpótlóként az előrenyomuló Vörös Hadsereggel szemben. A gyengén felszerelt magyar hadosztályok ilyenkor súlyos veszteségeket szenvedtek a harcoddett szovjet erőkkel szemben. Az 1943. márciusi harcokban pl. a 108 hadosztály százada 20%-os, a lovas százada 10%-os veszteséget szenvedett. Volt olyan zászlóalj, amelynek csak 2 szakasza élte túl a támadást.⁴⁵

Magyarország német megszállása után rendelték el az 1. magyar hadsereg mozgósítását, mivel a front már csak 100–150 km-re volt a Kárpátoktól. Ekkor szűnt meg a különbség a megszálló erők és a frontalakulatok alkalmazása tekintetében. A megszálló erők nagy részét az 1. hadseregbe osztották be, míg kb. négy hadosztálynyi erőből megalakították a II. tartalékos hadtestet, amelyet Lengyelországban vetettek be. Az 1. hadsereg támadása 1944. április 17-én indult meg és április

³⁹ HIL HM 1944. eln. 1/ny osztály 52. sz., ill. Gyűjtő 6768-as csomó

⁴⁰ Harcászati Szabályzat. II. rész. Alaki határozmányok. Bpest, 1939. 82.

⁴¹ Lásd. Horváth i. m. 343. (96. irat.) Kovács Györgynek a 2 hds. vkf-ének levele az OKH vkf-nek Zeitzler Gyal. tbk-nak, valamint HIL HM Békeelőkészítő anyag 3. doboz. A/II. 31. 309. lap. 1. jegyzet.

⁴² Gallyas Ferenc: Az érzelmek és az értelem szerepe hadifogolymagatartásunkban. Hadtörténeti Közlemények, 1973. 3. sz. 547.

⁴³ Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről, Bp., 1950. 17.

⁴⁴ Horváth i. m. 43.

⁴⁵ Csima i. m. 132.

*Összesített veszteségi statisztika a Szovjetunió
elleni háborúban (1941. VI. 26.–1943. XII. 31.)*

	1941	1942	1943
I.		52	78 533
II.		166	12 349
III.		648	3 292
IV.		308	1 873
V.		1 143	3 882
VI.		2 435	553
VII.	1310	1 492	711
VIII.	1016	13 127	1 271
IX.	1189	8 646	1 422
X.	199	1 907	420
XI.	88	1 754	411
XII.	49	2 085	368

*Összesített veszteség 1941. VI. 26-tól 1943. XII. 31-ig:
142 699*

Forrás: HIL VKF 1944 hdm. cs.f. 437/eln

Kiadva: 1944. május 15-én

30-ig tartott. Viszonylag kis térférfés után május elején már az egész hadsereg védelembe ment át. A szovjet erők jobb fegyverzete a kéthetes támadás során jelentős magyar áldozatokat követelt. A HM vezérkari főnökségének 1944. május 15-i tájékoztatója közöl először összefoglaló veszteségi számsorokat az április 17. óta eltelt időszakról. Eszerint az öszveszteség 15 576 fő volt. Ezen belül 1942 a halottak, 10 193 a sebesültek és 3441 az eltűntek száma.⁴⁶ Mivel május elejétől július közepéig nyugalom volt a frontokon, az említett veszteségek a kéthetes támadás mérlegét vonják meg.

Az 1944. július 13-án Tarnopol ellen intézett nagy szovjet támadás utórezgéseként az 1. magyar hadsereg arcvonala is megingott. Az első szovjet rohamok július 22-én kezdődtek. Két nappal később már teljesen áttekinthetelenné vált a harc tér. Csak július végére sikerült stabilizálni a helyzetet a Hunyadi állásba való visszavonulással. A veszteségek ezúttal is súlyosak voltak. Egyes hadosztályok legénységük 30%-át is elvesztették. A korabeli tájékoztatókban többek között ezt olvashatjuk: „Élelmiszerfelvételezés 4 nap óta nem volt. A legénység 6 napja nem aludt, harcértéket a hadosztály alig képvisel” ... vagy: „A legénység magatartása kezdetben kiváló volt, azonban a kimerültség ... ellenálló erejét felőrölte.” Végül: „A halottak száma aránytalanul nagy.”⁴⁷ Az ez időben elszenvedett veszteséget pontosan nem lehet már megállapítani. A naponta kiadott, belső használatra szánt tájékoztatók 1944 júliusától egyre töredékeőbb adatokat tartalmaznak. Az 1. magyar hadsereg veszteségével kapcsolatos utolsó rendelkezésre álló közlés a július 28-i tájékoztatóban jelent meg: „Eddig az 1. hds-től összesen 918/20 630 fő sebesült lépett be a határon.”⁴⁸ Tehát a halottak, eltűntek megszámlálására már nem volt lehetőség. Ha elfogadjuk Csima Jánosnak, a hadműveletek kiváló ismerőjének feltételezését, miszerint a halottak számát a sebesültekhez viszonyítva 20%-nak, az eltűntekét pedig 30%-nak kell venni, akkor a 21 548 sebesült valójában 35 000 fős veszteséget takar. Ez a becslés minden valószínűség szerint jóval közelebb áll a valósághoz, mint Őlvedi Ignác adata, aki szerint az 1. magyar hadsereg július végéig már 50 000 embert veszített.⁴⁹

⁴⁶ HIL VKF 1944. 1. oszt. eln. 4567–6375 sz.n. 298-as doboz.

⁴⁷ HIL VKF 1944. 1. oszt. 298-as doboz. Tájékoztató, 1944. VII. 8.

⁴⁸ HIL VKF 1944. 1. oszt. 298-as doboz. Tájékoztató, 1944. VII. 28.

⁴⁹ Őlvedi Ignác: Adalékok Horthy és a Lakatos-kormány katonapolitikájához. Századok, 1969. 1. sz. 31.

A Hunyadi-állásba való visszavonulással még nem szűntek meg a harcok. Augusztus közepéig folytak a veszteségteljes csatározások, míg végre ismét megnyugodott a front. A román kiugrás azonban új és veszélyesebb helyzetet teremtett. 1944 szeptemberében az 1. magyar hadseregtől jelentős erőket vezényeltek ki Dél- és Észak-Erdély védelmére. A meggyengült hadsereg a Hunyadi-állásból a Kárpátok vonalára és a Tatarhágóra önként, harc nélkül vonult vissza. A hadseregpárancsnokság innen szeptember végén újabb visszavonást rendelt el az országhatáron belül fekvő Árpád állásba. Október első felében a debreceni áttörés miatt már a hadsereg hátában tomboltak a harcok, novemberben pedig megkezdődött a Kárpátokban levő haderő 15–20 km-es szakaszokkal való visszavétele.

A sikertelen kiugrási kísérletig szökésről, átállásról alig beszélhetünk. Október végén, novemberben azonban – a háborús vereség nyilvánvalóvá válásakor – megindult a lemorzsolódás. Mehlsz vezérezredes, a 4. Ukrán Front politikai csoportfőnöke október 28-án Sztálinnak címzett táviratában jelentette: „A frontunkkal szemben álló 1. magyar hadsereg egységei a széthullás és a demoralizálódás állapotában vannak. Csapataink naponta 1000–1500–2000, néha még több foglyot ejtenek . . .”⁵⁰ Tóth Sándor szerint „Adatok bizonyítják ugyanis, hogy Miklós Béla . . . felhívására két hét alatt több mint 20 000 katona adta meg magát a szovjet csapatoknak.”⁵¹

Az 1. hadsereg 1944-ben bekövetkezett veszteségének felmérése gyakorlatilag lehetetlen. A novemberi-decemberi lemorzsolódás következtében nem lehet megállapítani az elesettek, sebesültek, eltűntek számát. Mindössze egy adat áll rendelkezésre. Dr. Péchy Ferenc orvos őrnagy, aki a HM vezérkari főnökségének 3. osztályán dolgozott, feljegyzéseket készített a vezérkarnak jelentett veszteségekről.⁵² Szerinte az 1. magyar hadsereg 1944. október 31-ig 48 000 főt veszített: 8000 halottat és 40 000 sebesültet. A hadműveletek menetét ismerve ez a szám némileg túlzónak tekinthető. Ha 1944. július végéig durván 35 000-es veszteséggel számoltunk, akkor nem valószínű, hogy október végéig több mint 10 000-rel nőtt volna az áldozatok száma. Igaz, hogy július végétől augusztus közepéig még folytak a veszteségterhes harcok, de a szeptember és az október viszonylag nyugalomban telt el. Egy 40 000-es összehesztés valószínűbbnek látszik.

Az 1944-es év igazán nagy veszteségeit nem a Kárpátok vonalán szenvedte el a magyar honvédség. Románia augusztus 23-i kiugrása után a gyengén felszerelt tábori póthadosztályokból és az 1. hadseregtől elvont erőkből megalakították a 2. erdélyi hadsereget Dálnoki Veress Lajos altábornagy vezetése alatt. A veszteségeket hozó harcok augusztus 26-án kezdődtek meg, amikor a 2. Ukrán Front az Uz völgyénél elérte a magyar határt. A legsúlyosabb harcok 1944. szeptember 13-tól bontakoztak ki Torda körül, ahol a magyar honvédség a szovjet túlsúly ellenére október 8-ig tartotta a frontot. Október elején Arad és Debrecen került a szovjet támadás súlyvonalába. A Dél-Erdélyből kiinduló szovjet–román előrenyomulás lassítására állították fel 1944 szeptemberében a 3. magyar hadsereget, mely sem emberanyagát, sem felszerelését tekintve nem vehette fel a versenyt a szovjet hadosztályokkal. Október közepén a Debrecen felé harapófogószzerűen végrehajtott támadás miatt elkerülhetetlen volt az arcvonal visszavétele Erdélyből és a Keleti Kárpátokból. A Debrecen környékén kibontakozó páncélos csatában számos magyar hadosztály is részt vett. A veszteségekről Ölvedi Ignác a következőket írja: „A visszavonult német–magyar csapatok a harcmezőn 13 200 halottat hagytak hátra.”⁵³ A magyar veszteség nagysága pontosan nem határozható meg, de a sebesültekkel együtt valószínűleg megközelíti a 10 000 főt.

A front Budapest felé való közeledtével kaotikus állapotok uralkodtak el a magyar seregekben. „Minden ezred, ha hadkiegészítő körzetének közelébe jutott, állományának legnagyobb százalékát elvesztette.”⁵⁴ A hadiesemények következtében az 1944-re vonatkozó átfogó veszteségi

⁵⁰ Tóth i. m. 21. (10-es jegyzet); *Stymenko: V'szerdce Jeprovi Znamja* 1972. évi 2. szám

⁵¹ Tóth i. m. 22.

⁵² HIL HM Békeelőkészítő anyag 3. doboz A/II. 131. A feljegyzést tartalmazó lap alján 1945. november 30. szerepel.

⁵³ Ölvedi i. m. 213. (187. jegyzet.)

⁵⁴ *Czebe Jenő–Pethő Tibor: Magyarország a második világháborúban.* Bp., 1946. 66.

kimutatás elkészítésére csak a világháború után kerülhetett sor.⁵⁵ Magyarország II. világháborús katonai veszteségéről az első összegzés 1945. március végén készült el, a SZEB, nevezetesen George Kovács amerikai alezredes kérésére. Mivel a HM veszteségi osztályának jelentései nem álltak még rendelkezésre, az első átfogó kimutatás adatai rendkívül elnagyoltak és nemegyszer a korábban már többé-kevésbé pontosan ismert veszteségi számokkal is ellenkeznek. (A 2. magyar hadsereg veszteségét ez a dokumentum így állapítja meg: 40 000 halott; 65 000 hadifogoly, eltűnt; 15 000 rokkant.) A kimutatás 1944-re vonatkozóan csak az október 15-ig elszünetelt veszteségekről hoz adatokat: 20 000 halott; 50 000 hadifogoly és eltűnt; 23 000 rokkant.⁵⁶

Egy 1945. június 21-én szintén a SZEB részére készített táblázat három részletben adja meg az 1944-es veszteséget. 1943. VII. 1-től 1944. VI. 30-ig az eltűntek, sebesültek, meghaltak, hadifogságba esettek számát együttesen 73 595-ben rögzíti. (Veszteségi nemek szerinti számsort nem tartalmaz a kimutatás.) Az 1944. VII. 1. és 1944. VIII. 31. közti időszak összvesztesége 22 925, míg az év hátralevő részében újabb 35 996 áldozattal számol a kimutatás.⁵⁷ Ha a SZEB-nek készített márciusi és júniusi jelentés ugyanazon időszakra vonatkozó eredményeit összevetjük, akkor első pillanatban hasonlóságot állapíthatunk meg. Valójában azonban a két kimutatás számait nem lehet és nem is érdemes összehasonlítani. A március végén kiadott jelentés adatai ugyanis nemcsak elnagyoltságuk miatt használhatatlanok, hanem azért is, mert a „halott” és a „hadifogoly, eltűnt” veszteségi nemek kívül nem tünteti fel a sebesültek számát. Ehelyett a „rokkant” kategóriát használja, ami a katonai terminológiában sem korábban, sem később nem szerepelt. A júniusi táblázat ugyan már a hagyományos terminológiát használja, de a veszteségek bontása hiányzik belőle. A júniusi kimutatás eredményei ugyancsak valószínűtlenek. Az 1943. VII. 1. és 1944. VI. 30. közti időszakra megadott 73 595 főnyi veszteség nyilvánvalóan túlzás. Ez idő alatt ugyanis csak a Kárpátok előterében az 1. hadsereg kötelékében harcoltak jelentős magyar csapatok, s ezek vesztesége – mint láttuk – másként alakult. Viszont a másik két időszakra megadott veszteséget alábecsültnek kell tekintenünk.

*Kimutatás a honvédség 1941. VI. 26–1944. XII. 31-ig
elszünetelt emberveszteségéről*

A veszteség mely időszakra vonatkozik	Meghalt, sebesült, eltűnt, hadifogoly			
	Tiszt	Thfts	Legénység	Összesen
1941. VI. 26–1942. VI. 30.	253	106	3 839	4 198
1942. VII. 1–1943. VI. 30.	3072	839	96 104	100 015
1943. VII. 1–1944. VI. 30.	1820	554	71 221	73 595
1944. VII. 1–1944. VIII. 31.	955	303	21 667	22 925
Összesen		1802	192 831	
1941. VI. 26–1944. VIII. 31.	6 100		194 633	200 733
1944. IX. 1–1944. XII. 31.	1470		34 526	35 996
Összesen				
1941. VI. 26–1944. XII. 31.	7570		229 159	236 729

Budapest 1945. évi június hó 21.-én

Forrás: HIL HM 1945. elnökség 29 055 sz. jelentés a SZEB-nek

⁵⁵ A HM 1944. X. 15-e előtti iratanyagának legnagyobb részét a Szálasi-kormány magával vitte a Dunántúl nyugati részére a kiürítés alkalmával. A visszahagyott anyag pedig majdnem teljesen megsemmisült Budapest ostroma alkalmával.

⁵⁶ HIL HM 1945. elnökség 20 312.

⁵⁷ HIL HM 1945. elnökség 29 055.

A SZEB számára készített, s 1945. november 30-án kiadott veszteségi kimutatás tartalmazza a végleges adatokat, amelyek változtatás nélkül kerültek be az 1946-ban összeállított Békeelőkészítő anyagba. Ez volt az utolsó, e tárgyban készített táblázat.

A táblázat a megszokott bontásban évenként közli a veszteségeket. Valószínű, hogy 1945 őszére előkerültek a HM veszteségi osztályának 1943. XII. 31-ig terjedő számsorai, mert ezek változatlanul szerepelnek a novemberi táblázatban, illetve a Békeelőkészítő anyag veszteségi kimutatásában. Ami a korábbi adatokhoz képest új, az az 1944-ben elszenvedett veszteségek részletes ismertetése.

*Statisztikai kimutatás a Szovjetunió elleni háborúban elszenvedett emberveszteségről
(1941. VI. 26–1944. XII. 31.)*

Veszteségneve	1941. VI. 26–XII. 31-ig				1942. I. 1–XII. 31-ig			
	tiszt	tiszt htts	legénység	összes	tiszt	tiszt htts	legénység	összes
Halott								
elesett és meghalt	8	4	942	954	506	83	8 591	9 180
Sebesült								
sérült	11	6	2 557	2 574	1 247	201	20 036	21 484
Hadifogoly	.	.	9	9	4	.	148	152
Eltűnt	.	.	314	314	59	7	2 881	2 947
Összesen	19	10	3 822	3 851	1 816	291	31 656	33 763

Az 1944-es 113 732 fős összveszteség (lásd a táblázat 16. oszlopát) a harcok rendkívüli heveségére utal, hiszen megközelíti a 2. magyar hadseregét. De míg 1942–43 telén elsősorban a fagy pusztított, addig 1944 folyamán az ágyú és géppuskatűz. Erre utal a halottaknak és a sebesülteknek az eltűntekhez viszonyított nagy száma (18 638, ill. 47 741).

Az 1945-ös novemberi táblázat utolsó oszlopa az 1941. június 26. és az 1944. december 31. közötti időszak 256 531 fős összesített veszteségét mutatja. Ebből a számból 37 490 volt az elesettek, 88 296 a sebesültek, 5755 a foglyok és 124 890 az eltűntek száma. A 256 431 főnyi veszteségből azonban nemcsak a táblázat által közölt 37 490 elesett tekinthető halottnak, hanem a sebesültek, eltűntek egy része is. A fenti adatokat használja fel Snyder Árpád egy feledésbe merült cikkében.⁵⁸ Szerinte a 88 296 sebesült közül „ha 25–30%-ra, tehát 22 000 emberre becsüljük a sebesültek következtében elhunytakat, valószínűleg nem tévedünk nagyot, s ha tévednénk is, ez a szám az összes veszteségekhez képest olyan csekély, hogy a végszámokat nem érinti lényegesen”. Kétségtelen, hogy a kórházi statisztikák hiányában lehetetlen meghatározni a sebesülésükbe behaltak számát.

Az eltűntek rendkívül nagy száma ugyancsak meglehetősen meghatározását. Snyder a 125 000 eltűnt 75%-át, vagyis 100 000 embert tekint halottnak. Ily módon 160 000 főben állapítja meg az elesettek számát. Fűr Lajos „Mennyi a sok sírkereszt” című, az Alföld 1984/9. számában megjelent tanulmányában Snyder számait irreálisan alacsonynak tartja, de ő maga nem ad helyette más becslést. Valójában Snyder számításai is túloznak. A Békeelőkészítő anyag már említett táblázatához mellékelte második megjegyzésben ez áll: „Az eltűntek közül 60 000 fő halottnak tekinthető. Ezzel együtt a halottak száma 100 000 főre becsülhető.”⁵⁹ Ugyanakkor a Magyar Statisztikai Hivatal által 1946-ban készített, a hadifoglyok számát felmérő tanulmány szerint a 125 000 eltűntből csak kb. 25 000 az elesettek száma. A többi hadifogoly.⁶⁰ A legvalószínűbbnek, a középső állítás tűnik. Így feltehetőleg nem tévedünk sokat, ha az 1941–44 közti időszak katona halottjainak számát 100–120 ezerre tesszük.

⁵⁸ Snyder Árpád: Becslés Magyarországnak a második világháború következtében elszenvedett emberveszteségeiről. Magyar Statisztikai Szemle, 1946. 1–6. szám. 2.

⁵⁹ HIL HM Békeelőkészítő anyag 3. doboz A/II. 31.

⁶⁰ HIL HM Békeelőkészítő anyag 2. doboz. A/I. 94/4766.

Statisztikai kimutatás a Szovjetunió elleni háborúban elszenvedett emberveszteségekről 1941. VI. 26–1944. XII. 31.

Veszteségneve	1943. I. 1–XII. 31-ig				1944. I. 1–XII. 31-ig				1941. VI. 26–1944. XII. 31-ig			
	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	tiszt	tiszt- htts	legény- ség	összes	tiszt	tiszt- htts	legény- ség	összes	tiszt	tiszt- htts	legény- ség	összes
Halott elest és meghalt	364	120	8 234	8 718	1174	488	16 976	18 638	2052	695	34 743	37 490
Sebesült sérült	838	261	15 398	16 497	2956	960	43 825	47 741	5052	1428	81 816	88 296
Hadifogoly	52	16	2 514	2 582	97	45	2 870	3 012	153	61	5 541	5 755
Eltűnt	990	454	75 844	77 288	791	373	43 177	44 341	1840	834	122 216	124 890
Összesen	2244	851	101 990	105 085	5018	1866	106 848	113 732	9097	3018	244 316	256 431

Budapest 1946. évi április 2.

Forrás: HIL HM Békeelőkészítő anyag 3. doboz A/II. 31.

Ezzel azonban még nem teljes a kép, mivel az utolsó veszteségi kimutatás adatai sem véglegesek, s feltehető, hogy az 1944-re vonatkozó számok sem tükrözik egész pontosan a veszteségek valóságos nagyságát. A HM Békeelőkészítő anyaga nem egy utalást tartalmaz arra vonatkozóan, hogy a 256 431-es szám csak az 1944 novemberéig elszenvedett veszteségeket foglalja magában. Az 1944 novemberétől 1945 áprilisáig tartó öt háborús hónap magyar katonáldozatairól még csak hozzávetőleges kimutatás sem készült. Az utolsó időszak fejtelenségében nem volt lehetőség az áldozatok nyilvántartására. Mindezek ellenére a hadiesemények ismeretében, a szakirodalomban itt-ott fel-lelhető szovjet és német veszteségjelentések alapján a magyar veszteségek nagyságrendje meghatározható. 1944 novemberének elején, a hadiesemények súlya a Duna-Tisza közére tolódot át. A túlerőben levő szovjet seregtettek könnyedén áttörték a 3. magyar hadsereg vonalait és november közepére megközelítették Budapestet. Többszöri sikertelen szovjet roham után, december 25-én zárult be a gyűri a főváros körül. A német „Dél” hadseregcsoport 1944. december 30-i harcértékjelentése a körülzárt erők létszámát 95 000 főben adta meg. Ebből 45 000 volt a német, 50 000 a magyar katonák száma.⁶¹ A honvédség utolsó komoly erőfeszítése a Budapest védelmében való részvétele volt. A legharcedzettebb hadosztályok vagy azok részei a körülzárt magyar erők között voltak. A rendkívül heves – házról házra tomboló – küzdelem óriási veszteségeket okozott mindkét félnek. 1945. február 11-én Pfeffer Wildenbruck német főparancsnok rádiótáviratban azt közölte a BALCK hadműveleti csoport törzsével, hogy a rendelkezésre álló erők a következők: „23 900 német, ebből 9600 sebesült; 20 000 magyar, ebből 2000 sebesült és 500 nyilas.”⁶² 1945. február 11-ig tehát 30 000 volt a magyar áldozatok száma. Közülük – a 2000 sebesültet leszámítva – 28 000 fő az „eltűntek”, valójában a halottak és a hadifoglyok száma. A harc hevességét ismerve azonban nagyobb részük elesettnek tekinthető.

A február 12-i kitörés megpecsételte a Budán körülzárt erők helyzetét. A kitörő, feltehetően 45 000 német–magyar katona közül február 16-ig csak 624 – más források szerint 785 – főnek sikerült a német vonalakig eljutnia.⁶³

A magyar összveszteség tehát 50 000 katona, akiknek legalább egyharmada elesett. Ilyen rövid idő alatt ekkora veszteség a doni csata óta nem érte a magyar katonaságot.⁶⁴

Hitler kiemelt feladatnak tekintette Budapest védelmét. 1945. január folyamán három alkalommal is megpróbálta felmenteni a várost. Ezekben a harcokban csak gyenge magyar erők vettek részt – a 25. és a 23. gyaloghadosztály, illetve az 1. lovas hadosztály része –, ezért a veszteség is minimális volt, konkrét számadatok erről az időszakról már nem állnak rendelkezésre. 1945 februárjára a magyar honvédség létszáma az 1944 októberében nyilvántartott 1 100 000 főről 580 000 főre esett. A két létszám közötti különbségből a „véres veszteségek” nagyságára nem lehet következtetni. A leolvadt 500 000 fő túlnyomó része leszakadt, megszökött alakulatától. A még harcoló alakulatok áttekinthetetlen helyzetéről ad kitűnő képet Vajna nyilas belügyminiszter Szálasihoz intézett jelentéséből a következő adat: „az 1945. február 2-i razzia eredményeiről: ez alkalommal 995 katonaszökevény, 2325 irányítás nélkül lézengő katonát, 4125 behívóparancsot megtagadott egyént, 64 fő munkahelyét elhagyó hadiüzemi munkást, 5 partizánt és 129 szökött munkaszolgálatost állítottak elő.”⁶⁵ Az 1944 novembere és 1945 februárja között „eltűnt” 500 ezer fő fele, tehát 250 ezer fő a Magyar Statisztikai Hivatal már említett hadifogoly tanulmánya szerint csapatától elszakadva szovjet fogságba esett. A maradék 200 ezernek feltehetőleg sikerült alakulatától a hadifogságot elkerülv

⁶¹ Tóth i. m. 206–207.

⁶² Uo.: 261.

⁶³ Uo.: 262.

⁶⁴ A szovjet források a német–magyar seregtettek veszteségét másként adják meg. A második világháború története X. kötetében (Bp., 1981.) pl. a 216., illetve a 217. oldalon a következő olvasható: „A fasisztáknak a főváros keleti részéért vívott harcban közel 36 000 halottjuk volt, és 63 000 katonájuk esett fogságba... Budán újabb 29 000 hadifoglyot ejtettek... A budapesti harcok folyamán összesen 188 000 ellenséges katona pusztult el, vagy esett fogságba.” A Budapesten körülzárt erők nagyságát ismerve, a fent említett számadatok irreálisnak tűnnek.

⁶⁵ Gázi József: Adatok és Dokumentumok a Szálasi-hadsereg történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények, 1960. 2. szám. 228.

leszakadni. A három magyar hadsereg 1944. novemberi 27 hadosztályából 1945 januárjára 17 maradt, márciusban pedig már csak 8 hadosztály volt akcióképes állapotban. (3 hadosztály Budapest védelmében morzsolódott fel, további 6 pedig kivonás, ill. feltöltés alá került.)

A második világháború 1945. március 2-án meginduló utolsó nagy német támadásában aktívan csak két magyar sereget, nevezetesen a 25. és 7. tábori póthadosztály vett részt. Az egy hétig tartó német rohamok, valamint a március 15-én kezdődő szovjet ellentámadás ismét sok áldozatot követelt. A szovjet szakirodalom egyöntetűen állítja, hogy a márciusi hadműveletek során az ellenséges (német, magyar) erők 40 000 embert vesztek. ⁶⁶ Eme irreálisan nagy szám elfogadása esetén is csak néhány ezres magyar veszteségről beszélhetünk a hadműveletekben való minimális részvétel miatt.

Mindent egybevetve tehát a magyar honvédségnek 1944 novemberétől a háború végéig elszenvedett összvesztesége 50–55 ezer főre tehető. Ez a szám természetesen nem tartalmazza a hadműveleteken kívül fogságba esetteket. Nem áll távol ettől a feltételezéstől Adonyi Ferenc adata, aki 45 000 főben állapította meg az 1945-ös magyar veszteséget. ⁶⁷ Az ő adatainak megbízhatóságát nagyban növeli az a tény, hogy az 1941-re, 1942-re, 1943-ra és 1944-re vonatkozó veszteség számai majdnem teljesen megegyeznek az 1945 novemberében készített statisztikai kimutatáséival, amelyet magam is autentikusnak tekintek. Az 1945 februárjában katonaként számon tartott 580 000 főt a Magyar Statisztikai Hivatal jelentése is mint hadifogyót említi. Számottevő véres veszteséggel tehát a statisztikusok sem számoltak 1945 februárja után.

Magyarország a második világháború hadműveleteiben tehát – az 1944. december 31-ig elszenvedett 256 431 főnyi vereséggel együtt – hozzávetőlegesen 300–310 000 katonát veszített. Ez a szám – mint azt már kifejtettem – nem tartalmazza a magyarországi harcok utolsó szakaszában egységtől leszakadt, lemorzsolódott, majd szovjet fogságba esett százezreket. A végleges veszteség, vagyis az elesettek száma 120 000 és 160 000 között lehet. Veszteségi sávom alsó határát súrolja Korom Mihály becslése, aki 125 000 főben állapítja meg az elesettek számát. ⁶⁸ Bármilyen magas is az elesett katonák száma, a magyar honvédség veszteségét felülmúlta a lengyel, a Tito vezette jugoszláv és a királyi román hadsereg vesztesége. Az 1944-es magyarországi lakosság számával megegyező 14 milliós Románia a háború kezdetétől 1944. augusztus 23-ig 624 000 katonát veszített. Közülük 71 000 a halott, 243 000 a sebesült és 310 000 az eltűnt. ⁶⁹ A nagyobb veszteség a második világháborúban való, a magyarnál sokkal aktívabb román részvétellel magyarázható.

A háborús szenvedésből a civil lakosság is kivette a részét. Magyarország német megszállása után megkezdődött az ország rendszeres bombázása. 1944 tavaszán és nyarán egyre gyakrabban jelentek meg nagy amerikai–angol repülőrajok, majd a front közeledtével a szovjet légi erők is bekapcsolódtak a nagyobb ipari körzetek bombázásába.

A Közponyi Statisztikai Hivatal 1945 júniusában készített felmérése szerint a trianoni területen levő 3121, adatot szolgáltató község, város közül 1024-et (32,8%) sújtottak légitámadások. „Ebből 847 község és megyei város (82,7%) 1–5 alkalommal, 85 (8,3%) pedig 6–10 esetben szenvedett légitámadást. További 29 (2,8%) 11–15 ízben, 20 (2,0%) 16–20 esetben, 43 (4,2%) pedig még 20 alkalomnál is többször kellett, hogy elviselje a szupererődök rettegett bombáinak pusztításait.” ⁷⁰ A legtöbbet szenvedett város Budapest volt, mely politikai és ipari központ volta miatt szinte minden támadási hullámba belekerült. Már az első, 1944. április 3-i bombázás is 1073 halálos áldozatot követelt. ⁷¹ Az áldozatok magas számának egyik oka a főváros lakosságának felkészületlensége volt.

⁶⁶ V. Gurkin: Magyarország felszabadítása. Voенно Istoricseszkiј Zsurnal 1981. 4. szám. 65–71.

⁶⁷ Adonyi Ferenc: A magyar katona a második világháborúban. Klagenfurt, 1954. 104.

⁶⁸ Korom i. m. 3.

⁶⁹ G. Zaharia–G. Unc–P. Ilice–B. Iani: A román történetírás Közép- és Délkelet-Európának a második világháború előestéjén és a háború alatt betöltött szerepéről. Történelmi Szemle, 1973. 3–4. szám, 383. (3. jegyzet.)

⁷⁰ Tájékoztató gyorsfelvétel a községek, városok közérdekű viszonyairól, Magyar Statisztikai Szemle 1946, 1–6. szám. 16.

⁷¹ Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig. (Szerk.: Horváth Miklós.) Bp., 1980. 571.

Sokan ui. légitámadáskor a szabadba menekültek, ahelyett, hogy az óvóhelyre mentek volna. A halálesetek és sebesülések nagy százaléka a szabadban tartózkodók soraiból került ki.

Április 12-én, 13-án és 16-án ismét bombák hullottak Budapestre. Májusban csak két légitámadás volt a főváros északkeleti része, Angyalföld, Újpest és Rákospalota ellen. A bombázások második nagy hulláma 1944 júniusában volt. Augusztusban „szünet” következett, majd szeptemberben ismét nyolc légitámadást intéztek Budapest ellen. „December 2-tól kezdve a légiveszélyt már nem is jelezték, a zavarórepülést (ha négynél kevesebb gépről volt szó) csak a rádió mondta be; kisriadót rendeltek el, ha tizenkettőnél kevesebb gép repült a város fölé (ezalatt nem szűnt meg a járműforgalom); óvóhelyre csak a nagyriadók (tizenkettőnél több gép megjelenése esetén) kellett menni.”⁷²

A bombázások következtében meghalt budapestiek pontos száma ismeretlen. Egyedül Snyder Árpád kísérli meg a veszteségek számbavételét. Ő Budapest 1943. és 1944. évi halálozási adatainak összehasonlításából 6500 halálos áldozatra következtetett.⁷³ Ez a szám azonban aligha fogadható el. Snyder ugyanis nem vette figyelembe, hogy 1944-ben nemcsak a légitámadások, hanem a fronton levő budapesti illetőségű katonák halála, valamint a nyílasok széles körű embervadászatai folytán is nőtt a halandóság. „A Náci és Nyílas Rémtettek kivizsgálására alakult Bizottsághoz 1945. április végéig – a hiányos iratanyag szerint – összesen 1630, zsidónak tekinthető budapesti lakos nyílasok általi... kivégzését jelentették be.”⁷⁴

A vidéki városok lakossága szintén sokat szenvedett, különösen a Nyugat-Dunántúl és a délkeleti országrész. Győrről a bombatámadások 574 embert öltek meg.⁷⁵ A soproni áldozatok száma is 500 fölött volt,⁷⁶ 423-an haltak meg Szombathelyen.⁷⁷ A Szeget ért légitámadásoknak 116 halottja volt.⁷⁸

A polgári lakosság legsúlyosabb veszteségeit azonban a földi harcok okozták. A Központi Statisztikai Hivatal 1945. júniusi felmérése szerint „az adatszolgáltató 3121 község és megyei város közül 1617 (51,8%) állott több-kevesebb ideig ostrom alatt, de ezeknek 29,1%-a csupán egy napig, s ezekkel együtt 60,7%-uk egy hétnél rövidebb idő alatt átesett a földi harcokkal járó súlyos megpróbáltatásokon. 273 községben és megyei városban (16,9%) két-három hétig, 362-ben pedig (22,4%) egy hónapnál is hosszabb ideig tartott az ostrom. A három hónapot meghaladó ideig ostromlott helységek száma (139) 8,6%-át teszi a földi harcoktól szenvedett községek és megyei városok összes számának, de Fejériben 45,9%-ra, Somogy vármegyében pedig 57,3%-ra emelkedik az illető vármegye összes ostromlott községeihez képest.”⁷⁹

A legsúlyosabb veszteségeket mégis Budapest népe szenvedte el. Több, mint hat héten át volt harctér a főváros területe. A kíméletlen harc nemcsak a katonák, hanem a polgári lakosság soraiból is bőségesen szedte áldozatait. A halálozások havonkénti alakulásában január hó mortalitási indexe emelkedik ki: 172,8%. Erre a hónapra esett a harcok súlypontja, s így naponként átlagosan több, mint 400 ember halt meg.⁸⁰ A halálozások területi megoszlása jól mutatja a harcok hevességét. A budai oldalon háromszor annyian vesztették életüket, mint Pesten. A Központi Statisztikai Hivatal egy 1945-ös jelentése szerint 8568 volt a háborús halálesetek száma.⁸¹ A főváros polgármestere által 1946 tavaszán a párizsi békekonferenciára készülő magyar delegáció számára készített statisztikai kimutatás 7121 főben állapítja meg az ostrom alatt „kifejezett hadművelési tevékenységnek

⁷² Budapest története. i. m. 571.

⁷³ Snyder i. m. 3.

⁷⁴ Források Budapest múltjából 3. kötet. Források Budapest történetéhez 1919–1945. (Szerk.: Szekeres József.) Bp., 1972. 569.

⁷⁵ Dávid Lajos: A népi demokratikus forradalom Győr-Moson megyében. 1945–48. Kiadta a Győr-Sopron megyei Tanács VB. 9–10.

⁷⁶ Dr. Németh Alajos: Sopron könnyes véres dátumai, Kézirat, 323.

⁷⁷ Papp János: Légitámadások Szombathely ellen. Vasi Szemle, 1975. 227.

⁷⁸ Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből 1944–45. (Szerk.: Rácz János.) Szeged, 1970. 33.

⁷⁹ Tájékoztató gyorsfelvétel, i. m. 16.

⁸⁰ Városi Szemle, 1945. 1. szám, 54–55.

⁸¹ Uo.

tulajdonítható” veszteséget.⁸² A két szám közötti durván 1000 fős különbség valószínűleg a „háborús halálesetek”, ill. a „kifejezett hadműveleti tevékenységnek tulajdonítható veszteségek” elnevezésű kategóriák különböző tartalmú értelmezésére vezethető vissza. Ez a 8000 fős veszteség természetesen nemcsak budapestieket foglalt magába, hanem számos, más városból, községből, a háború korábbi szakaszában ide menekült honpolgárt is.

A már idézett KSH kimutatás tartalmazza az egyetlen hozzáférhető adatsort az ország egész civil lakosságának veszteségét illetően, egyesítve a légitámadások és a földi harcok áldozatainak számát. Ezek szerint a háború Fejér megye lakosságából szedte legtöbb áldozatát, ahol 3940-en haltak meg. A második helyen levő Borsod-Abaúj-Zemplén megye vesztesége Miskolccal együtt 2111 fő. Az eredeti összesítésben Borsod, Abaúj és Zemplén még külön megyeként szerepelnek. Nem sokkal kisebb veszteséget szenvedett Veszprém (2059) és Komárom (1942) megye.

Ezeknek az adatoknak a megbízhatóságát alátámasztják az újabban írt helytörténeti munkákban itt-ott felbukkanó veszteségi adatok. Sopron város veszteségét Dr. Németh Alajos, a KSH táblázathoz hasonlóan ugyancsak nagyjából 1000 főre teszi.⁸³ Molnár Gabriella Székesfehérvár háborús éveiről írt tanulmányában 714 halálesetről ír,⁸⁴ míg a KSH táblázatban 700 fő szerepel. A szombathelyi áldozatok számát Papp János 423 főben állapítja meg, míg a táblázatban 450 fő szerepel.⁸⁵ A Veszprém és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékre vonatkozó legutóbb közölt adatok pontosan meg egyeznek a KSH jelentésében levőkkel.⁸⁶

Az ország egészére vonatkozó összesített adat azonban csak a KSH felmérésében szerepel. Ezek szerint 44 490-en veszítették életüket háborús cselekmények, légitámadások és a földi harcok következtében. Ez a szám azonban nem tartalmazza a háborús többletveszteséget, amely az ostrom utáni rendkívül nehéz életkörülményekből adódott. A kevés és rossz minőségű élelmiszertől, a gyorsan terjedő járványos és egyéb betegségektől, a higiénia hiányától másfélszer-kétszer annyian haltak meg, mint a fegyverektől. Jól mutatja ezt Budapest példája, ahol 8568 háborús haláleset mellett 1945 tavaszán 12 000-rel többen haltak meg betegség következtében, mind 1944 hasonló időszakában.

A háború polgári áldozatainak száma – a többlethalandóságot figyelembe véve – 80–100 000 fő körül mozoghat. Korom Mihály többször idézett tanulmányában 28 000 főben állapítja meg Budapest veszteségét, és 16 000 főben a vidékét. A számszerű összeg tehát a KSH jelentéséhez hasonlóan 44 000, de az összetevők különböznek. Budapest kapcsán Korom olyan forrást használhatott – a forrásmegjelölés itt is hiányzik –, mely a háborús többlethalalozást is magában foglalja. A vidék 16 000 fős vesztesége viszont, a harcok hevesességét ismerve, kevésnek tűnik. A 80–100 000-es veszteség csak a trianoni területre vonatkozik. Az újból elcsatolt országrészek háborús áldozatainak száma ismeretlen. Feltehető azonban, hogy a front gyors előrehaladása következtében a polgári veszteség csekély volt ezeken a területeken. Bácska, Észak-Erdély és Dél-Szlovákia lakosságát az utódállamok fegyveres bandái tizedelték. Pontos adatok nem állnak rendelkezésre terrorcselekmények áldozatairól, de számuk több ezerre tehető.⁸⁷

A katonaság és a polgári lakosság veszteségét egybevetve a háborúban részt vett 14 milliós Magyarország lakosságából 220–260 000 esett a harci cselekmények áldozatául. Mivel a harcok súlypontja és a népesség több mint kétharmad része a jelenlegi területen összpontosult, a 220–260 000 fős népességcsökkenés döntő részben az 1945-ös Magyarországot sújtotta.

⁸² *Zinner Tibor*: A Horthy Magyarország fasiszta maradványainak felszámolása az 1950-es évek második felében, különös tekintettel az ország fővárosára. Kézirat.

⁸³ *Németh Alajos* i. m.

⁸⁴ *Molnár Gabriella*: Hogyan hatott Székesfehérvár életére a második világháború. Fejér megyei Szemle, 1975. 1. szám. 169.

⁸⁵ *Papp János*: Légitámadások Szombathely ellen. Vasi Szemle, 1975. 1. sz. 227.

⁸⁶ *Veszprém megye fejlődése, 1945–70.* (Szerk.: Beszteri Béla.) Veszprém, 1970. 13. Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabbkori adattára. (Felelős szerk.: Varga Gáborné) Miskolc, 1970. 173.

⁸⁷ *Sulyok Dezső*: A magyar tragédia, I. rész. A szerző kiadása. 1954. 156–157. *Balogh Sándor*: A népi demokratikus Magyarország külpolitikája. 1945–1947. Bp., 38.

A harci cselekményektől függetlenül – Randolph Braham adatai szerint⁸⁸ – 450–500 000 zsidó halt meg a koncentrációs táborokban. Közülük 200–250 000 a trianoni területről származott. Velük együtt a 14 milliós – négyszer megnagyobbodott – Magyarország 700 000, míg a trianoni terület lakossága megközelítőleg 480–500 000 főt veszített.

A cigány áldozatok és a hadifogságból vissza nem tértek ezrei tovább növelik hazánk második világháborús veszteségét.

⁸⁸*Braham Randolph: The destruction of Hungarian Jewry. A documentary account 1–2. kötet, New York. 1963. Függelék.*